UDK: 37.015.3:811.111:004.8

SUN’IY INTELLEKTLI TA’LIM MUHITI SHAROITIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARINING INGLIZ TILI BO‘YICHA O‘QUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Cho‘liyev Isomiddin Ilxomovich,
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Yuqori sinf o‘quvchilarining ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasi ularning keyingi ta’lim yo‘nalishini tanlashi, oliy ta’limga tayyorgarligi hamda kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bevosita bog‘liq. Mazkur davrda o‘quvchilarning o‘quv yuklamasi ortishi, imtihonlarga tayyorgarlik va natijaga yo‘naltirilgan talablarning kuchayishi motivatsiyaning xarakteriga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday sharoitda ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ayrim hollarda ichki ehtiyojdan ko‘ra tashqi talab va natijaga erishish istagi bilan belgilanadi.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi ushbu muammoni yangi nuqtai nazardan o‘rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda. O‘zbekistonda ham sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosati shakllantirilgan [1]. Shu bilan birga, xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [2].

Sun’iy intellekt asosidagi vositalar o‘quvchiga individual topshiriqlarni bajarish, xatolarni aniqlash, tezkor qayta aloqa olish, matn va nutq bilan ishlash hamda o‘z bilim darajasini mustaqil nazorat qilish imkonini beradi. Biroq texnologik imkoniyatlarning mavjudligi o‘z-o‘zidan barqaror o‘quv motivatsiyasining shakllanishini anglatmaydi. Shu sababli sun’iy intellektli ta’lim muhitining motivatsiyaga ta’sirini uning alohida psixologik komponentlari nuqtai nazaridan tahlil qilish muhimdir.

Tadqiqotning nazariy asosini ikkita konseptual yondashuv tashkil etadi. Birinchisi — E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini belgilash nazariyasi bo‘lib, unga ko‘ra barqaror va sifatli motivatsiyaning shakllanishida uchta bazaviy psixologik ehtiyoj — avtonomiya, kompetentlik va bog‘liqlik muhim ahamiyatga ega [3].

Avtonomiya o‘quvchining o‘z faoliyatini ma’lum darajada mustaqil boshqarishi va tanlov imkoniyatiga ega bo‘lishini anglatadi. Sun’iy intellekt vositalari o‘quvchiga topshiriqning murakkablik darajasini, ishlash sur’atini va ayrim hollarda faoliyat turini tanlash imkonini berishi orqali ushbu ehtiyojni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Kompetentlik o‘quvchining muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajara olishiga bo‘lgan ishonchini ifodalaydi. Sun’iy intellektning tezkor qayta aloqa berishi, xatolarni ko‘rsatishi va takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar taqdim etishi o‘quvchining o‘z taraqqiyotini ko‘rishiga yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, topshiriqlarning

haddan tashqari soddalashtirilishi o‘quvchining real qiyinchiliklar bilan ishlash imkoniyatini kamaytirishi ehtimoldan xoli emas.

Bog‘liqlik esa shaxsning boshqalar bilan ijobiy va mazmunli munosabat o‘rnatish ehtiyojini anglatadi. Mazkur jihat sun’iy intellektli ta’lim muhitining nisbatan murakkab tomonlaridan biridir. AI vositasi o‘quvchining individual faoliyatini qo‘llab-quvvatlasa-da, u o‘qituvchi va tengdoshlar bilan bevosita insoniy muloqotning barcha funksiyalarini to‘liq almashtira olmaydi. Shu sababli sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida juftlik va guruhli faoliyatni saqlab qolish muhimdir.

Ikkinchi nazariy asos — Z. Dörnyei tomonidan ishlab chiqilgan ikkinchi til motivatsion «Men» tizimidir [4]. Mazkur yondashuv ingliz tilini o‘rganish motivatsiyasini ideal «Men» obrazi, majburiyat «Men»i va o‘quv tajribasining sifati bilan bog‘laydi.

Ideal «Men» o‘quvchining kelajakda ingliz tilidan erkin foydalana oladigan shaxs sifatidagi tasavvurini ifodalaydi. Sun’iy intellekt yordamida real kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish o‘quvchining kelajakdagi faoliyatini tasavvur qilishiga yordam berishi mumkin. Masalan, virtual suhbatlar, kasbiy vaziyatlar yoki kundalik muloqotga oid topshiriqlar ingliz tilidan foydalanishning amaliy mazmunini ochib beradi.

Majburiyat «Men»i esa o‘quvchining ota-ona, o‘qituvchi, ta’lim muassasasi yoki jamiyat tomonidan bildirilayotgan kutishlarni qabul qilishi bilan bog‘liq. Imtihon formatidagi topshiriqlar ushbu komponentni kuchaytirishi mumkin, biroq motivatsiyaning faqat tashqi talablar bilan chegaralanib qolishi uzoq muddatli qiziqishning pasayishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

O‘quv tajribasining sifati ingliz tilini o‘rganish jarayonining qiziqarliligi, qulayligi va mazmunliligi bilan bog‘liq. Sun’iy intellekt vositalari ta’lim faoliyatini xilma-xillashtirish va individual ehtiyojlarga moslashtirish orqali ushbu komponentni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Yuqoridagi nazariy qarashlar asosida sun’iy intellektli ta’lim muhitining o‘quv motivatsiyasiga ta’sirini bir necha yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin.

Avvalo, sun’iy intellekt o‘quvchining **avtonomiyasini** qo‘llab-quvvatlash imkoniyatiga ega. O‘quvchi topshiriqlarni o‘z sur’atida bajarishi, qo‘shimcha tushuntirish so‘rashi va xatolar ustida mustaqil ishlashi mumkin. Biroq tanlov imkoniyatlarining haddan tashqari ko‘payishi ta’limiy maqsadning yo‘qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun erkin tanlov aniq o‘quv maqsadlari doirasida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, AI vositalari **kompetentlik hissini** kuchaytirishi mumkin. Tezkor qayta aloqa o‘quvchiga o‘z xatolarini darhol ko‘rish va tuzatish imkonini beradi. Biroq sun’iy intellekt tomonidan berilgan yordam o‘quvchining mustaqil bajarish faoliyatini to‘liq almashtirmasligi kerak. Aks holda o‘quvchining natijaga erishishida texnologiyaning hissasi haddan tashqari katta bo‘lib, uning real kompetensiyasi bilan bajarilgan natija o‘rtasida tafovut yuzaga kelishi mumkin.

Uchinchidan, **bog‘liqlik ehtiyoji** nuqtai nazaridan sun’iy intellektli muhit alohida metodik yondashuvni talab qiladi. Ingliz tilini o‘rganish kommunikativ faoliyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli o‘quvchining o‘qituvchi va tengdoshlari bilan bevosita muloqoti saqlanishi zarur. Shu sababli AI yordamida bajarilgan individual topshiriqlarni juftlik yoki guruh muhokamasi, og‘zaki taqdimot va kommunikativ mashqlar bilan yakunlash maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt **ideal «Men» obrazini** shakllantirishga xizmat qilishi mumkin. O‘quvchi ingliz tilidan kelajakdagi kasbiy yoki ijtimoiy faoliyatida foydalanish holatlarini virtual tarzda modellashtirish orqali o‘zining kelajakdagi obrazini aniqroq tasavvur qilishi mumkin. Bunda topshiriqlar o‘quvchining real qiziqishlari va kelajak rejalari bilan bog‘langan bo‘lishi muhim.

Beshinchidan, **majburiyat «Men»i** bilan bog‘liq motivatsiya imtihon va baholash tizimi orqali kuchayishi mumkin. Biroq ingliz tilini o‘rganish faqat imtihondan muvaffaqiyatli o‘tish vositasiga aylantirilsa, o‘quv faoliyatining mazmuniy va kommunikativ jihatlari ikkinchi darajaga tushib qolishi mumkin. Shu bois imtihon topshiriqlari umumiy o‘quv faoliyatining faqat bir qismini tashkil etishi maqsadga muvofiq.

Oltinchidan, **o‘quv tajribasining sifati** sun’iy intellekt vositalari yordamida yaxshilanishi mumkin. Turli formatdagi topshiriqlar, interaktiv muloqot, individual qayta aloqa va moslashtirilgan mashqlar o‘quv jarayonining xilma-xilligini oshiradi. Shu bilan birga, dastlabki qiziqishning keyinchalik pasayishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun texnologiyaning yangilik xususiyati bilan bog‘liq qisqa muddatli qiziqish va barqaror motivatsiyani bir-biridan farqlash zarur.

Sun’iy intellektli ta’lim muhitida o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish uchun, avvalo, texnologiyadan foydalanishning maqsadi aniq belgilanib, u pedagogik vazifaga bo‘ysundirilishi lozim. AI vositasi o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi emas, balki o‘quv faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Birinchi shart — **motivatsion muvozanat**. Individual AI faoliyati bevosita muloqot va hamkorlikdagi topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Ikkinchi shart — **mazmunli tanlov**. O‘quvchiga tanlov imkoniyati berilishi bilan birga, topshiriqning maqsadi va kutilayotgan natijasi aniq ko‘rsatilishi zarur.

Uchinchi shart — **optimal qiyinchilik darajasi**. Topshiriqlar o‘quvchining mavjud imkoniyatlariga mos, biroq uni rivojlanishga undaydigan darajada murakkab bo‘lishi kerak.

To‘rtinchi shart — **ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash**. Baholar va tashqi rag‘batlardan foydalanish bilan bir qatorda, o‘quvchining qiziqishi, mustaqilligi va ingliz tilidan real hayotda foydalanish ehtiyojini rivojlantirishga e’tibor qaratish lozim.

Beshinchi shart — **raqamli va tanqidiy savodxonlik**. O‘quvchilar sun’iy intellekt tomonidan berilgan javoblarni tayyor va mutlaq to‘g‘ri axborot sifatida qabul qilmasdan, ularni tekshirish, tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari kerak [7].

Sun’iy intellektli ta’lim muhitining motivatsiyaga ta’sirini baholashda faqat qisqa muddatli faollik yoki topshiriq bajarish soniga tayanish yetarli emas. Motivatsiyaning barqarorligini aniqlash uchun bir necha ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin.

Birinchi ko‘rsatkich — **tanlov ko‘rsatkichi**, ya’ni o‘quvchining erkin tanlov sharoitida murakkabroq topshiriqlarni bajarishga moyilligi.

Ikkinchi ko‘rsatkich — **davomiylik ko‘rsatkichi**, ya’ni o‘quvchining boshlangan faoliyatni mustaqil ravishda oxirigacha yetkazish darajasi.

Uchinchi ko‘rsatkich — **ixtiyoriylik ko‘rsatkichi**, ya’ni baholanmaydigan yoki majburiy bo‘lmagan topshiriqlarda ham o‘quvchining faol ishtirok etishi.

Mazkur ko‘rsatkichlarni bir semestr davomida kamida uch bosqichda o‘lchash motivatsiyaning dastlabki yangilik effekti bilan bog‘liq o‘zgarishlarini barqaror motivatsion tendensiyalardan farqlash imkonini beradi.

Sun’iy intellektli ta’lim muhiti yuqori sinf o‘quvchilarining ingliz tilini o‘rganish motivatsiyasini rivojlantirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Uning asosiy imkoniyatlari individual ta’limni qo‘llab-quvvatlash, tezkor qayta aloqa berish, topshiriqlarni moslashtirish va o‘quvchining mustaqil faoliyatini kuchaytirish bilan bog‘liq.

Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanish motivatsiyaning barcha tarkibiy qismlariga bir xil ta’sir ko‘rsatmaydi. U avtonomiya va kompetentlik ehtiyojlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin bo‘lsa-da, bog‘liqlik ehtiyojini qondirish uchun bevosita insoniy muloqot va hamkorlik zarur. Shuningdek, texnologiyadan foydalanishning dastlabki yangilik effekti uzoq muddatli motivatsiyaning mavjudligini avtomatik ravishda anglatmaydi.

Shu sababli sun’iy intellektli ta’lim muhitini tashkil etishda asosiy e’tibor texnologiyadan foydalanish hajmiga emas, balki uning pedagogik va psixologik jihatdan maqsadga muvofiqligiga qaratilishi lozim. AI vositalarini jonli muloqot, hamkorlikdagi faoliyat, aniq ta’limiy maqsadlar va o‘quvchining mustaqil ishlashi bilan uyg‘unlashtirish ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan barqaror motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash uchun muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Keyingi empirik tadqiqotlarda ushbu nazariy xulosalarni tajriba va nazorat guruhlari asosida tekshirish, motivatsiya dinamikasini semestr davomida bir necha bosqichda o‘lchash hamda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish chastotasi bilan motivatsiya ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. – URL: LexUZ

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini

sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – URL: LexUZ

3. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // *American Psychologist*. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 68–78.

4. Dörnyei Z., Ushioda E. *Teaching and Researching Motivation*. – 3rd ed. – New York: Routledge, 2021. – 348 p.

5. Deci E.L., Koestner R., Ryan R.M. A meta-analytic review of experiments examining the effects of extrinsic rewards on intrinsic motivation // *Psychological Bulletin*. – 1999. – Vol. 125, No. 6. – P. 627–668.

6. Keller J.M. *Motivational Design for Learning and Performance: The ARCS Model Approach*. – New York: Springer, 2010. – 353 p.

7. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. – Paris: UNESCO, 2023. – 44 p.

8. Jalolov J.J. *Chet til o‘qitish metodikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. – 432 b.